१७

वामदेवो गौतमः। इन्द्रः। त्रिष्टुप्,१५ एकपदा विराट्।

त्वं महाँ इन्द्र तुभ्यं ह क्षा अनु क्षत्रं मंहना मन्यत द्यौः।
त्वं वृत्रं शवसा जघन्वान्सृजः सिन्धूँरहिना जग्रसानान्॥ ४.०१७.०१

इन्द्र- परमेश्वर। त्वम्। महान्- महात्मा। तुभ्यम्- त्वदर्थम्। ह। क्षाः- भूमिः। मंहना- महत्। द्यौः- नभः। क्षत्रम्- त्वद्वीर्यम्। अनु मन्यत- अन्वमन्यत। त्वम्। वृत्रम्- आवरणम्। शवसा- बलेन। जघन्वान्- नाशितवान्। अहिना- वृत्रेण। जग्रसानान्- ग्रसमानाः। सिन्धून्- अपो मूलशक्तिधाराः। सृजः- विमोचितवानसि ॥१॥

तव त्विषो जनिमन्रेजत द्यौ रेजद्भूमिर्भियसा स्वस्य मन्योः।
ऋघायन्त सुभ्वः पर्वतास आर्दन्धन्वानि सरयन्त आपः॥ ४.०१७.०२

तव- भवतः। त्विषः- दीप्तेः। जनिमन्- प्रकटने। द्यौः। एजत्- कम्पते। स्वस्य- त्वदीयात्। मन्योः- क्रोधाद्वीर्यादिति भावः। भूमिः- पृथिवी। भियसा- भयेन। रेजत्- कम्पते। सुभ्वः- दृढभूमिकाः। पर्वतासः- गिरयो मेघा वा। ऋघायन्त- अबाध्यन्त। आर्दन्- अहिंसन्। आपः- अपः। धन्वानि- मरुप्रदेशान् प्रति। सरयन्ते- गमयन्ति ॥२॥

भिनद्गिरिं शवसा वज्रमिष्णन्नाविष्कृण्वानः सहसान ओजः।
वधीद्वृत्रं वज्रेण मन्दसानः सरन्नापो जवसा हतवृष्णीः॥ ४.०१७.०३

शवसा- बलेन। वज्रम्- स्वायुधम्। इष्णन्- प्रेरयन्। गिरिम्- पर्वतं जडोपलक्षितम्। भिनत्- बिभेद। हतवृष्णीः- वर्षयितृमेघजाः। आपः- अपो मूलशक्तिधाराः। जवसा- वेगेन। सरन्- निःसारयन्। ओजः। आविष्कुर्वाणः- प्रकटयन्। सहसानः- सहनशीलः। मन्दसानः- आनन्दसम्भक्ता। वज्रेण- स्वायुधेन। वृत्रम्- आवरणम्। वधीत्- अवधीत् ॥३॥

Dr. Ranganji

सुवीरस्ते जनिता मन्यत द्यौरिन्द्रस्य कर्ता स्वपस्तमो भूत्।

य ईं जजान स्वर्यं सुवज्रमनपच्युतं सदसो न भूम॥ ४.०१७.०४

यः। ईम्- एतम्। स्वर्यं- प्रकाशयुक्तम्। सुवज्रम्- शोभनवज्रपाणिम्। सदसः- स्वर्गात्। अनपच्युतम्- अच्युतम्। भूम- महान्तम्। न- च। जजान- ससर्ज। ते- तव। जनिता- स स्रष्टा प्रजापतिर्विष्णुर्वा। द्यौः- दीप्तः। सुवीरः- शोभनवीर्यसम्पन्नः। इन्द्रस्य- बलाधिदैवतस्य परमेश्वरस्य। कर्ता- स्रष्टा। स्वपस्तमः- अतिशयेन शोभनकर्मा। भूत्- अभूत्॥४॥

य एक इच्च्यावयति प्र भूमा राजा कृष्टीनां पुरुहूत इन्द्रः।

सत्यमेनमनु विश्वे मदन्ति रातिं देवस्य गृणतो मघोनः॥ ४.०१७.०५

यः। एकः- अनितरः। इत्- एव। प्र भूम- प्रभूतं भयम्। च्यावयति- पातयति। कृष्टीनाम्- प्रजानाम्। राजा- स्वामी। पुरुहूतः- बहुभिराहूतः। इन्द्रः- परमेश्वरः। मघोनः- हव्यवतः। गृणतः- स्तुवतः। देवस्य- दीप्तस्य। रातिम्- बन्धुम्। सत्यम्- अवितथम्। एनम्- एतमिन्द्रम्। विश्वे- सर्वे। अनु मदन्ति- अनुतुष्यन्ति॥५॥

सत्रा सोमा अभवन्नस्य विश्वे सत्रा मदासो बृहतो मदिष्ठाः।

सत्राभवो वसुपतिर्वसूनां दत्रे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः॥ ४.०१७.०६

अस्य- एतस्येन्द्रस्य। विश्वे- सर्वे। सोमाः- रसाः। सत्रा- सत्यमेव। अभवन्- बभूवुः। सत्रा- सत्यमेव। मदासः- हर्षाः। बृहतः- महान्तः। मदिष्ठाः- अतिशयेन तृप्तिकरा भवन्ति। सत्रा- सत्यमेव। वसूनां वसुपतिः- सम्पत्पालकः। अभवः- बभूविथ। दत्रे- दानाय। इन्द्र- परमेश्वर। विश्वाः- सर्वाः। कृष्टीः- प्रजाः। अधिथाः- धारयसि॥६॥

त्वमध प्रथमं जायमानोऽमे विश्वा अधिथा इन्द्र कृष्टीः।

त्वं प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण मघवन्वि वृश्चः॥ ४.०१७.०७

अध- अथ। त्वम्। प्रथमम्- मुख्यतया। जायमानः- उद्भूतः। इन्द्र। अमे- वृत्रजनिते भये निमित्ते सति। विश्वाः- सर्वाः। कृष्टीः- प्रजाः। अधिथाः- धृतवान्। त्वम्। प्रवतः- प्रवणानुदुकवतो

Dr. Rangaji

देशान्। प्रति। आशयानम्- शयानम्। अपां मूलशक्तिधाराणां निरोधकमिति भावः। अहिम्- वृत्रम्। मघवन्- इन्द्र। वज्रेण- स्वायुधेन। वि वृश्चः- अच्छिन्दः ॥७॥

सत्राहणं दाधृषिं तुम्रमिन्द्रं महामपारं वृषभं सुवज्रम्।
हन्ता यो वृत्रं सनितोत वाजं दाता मघानि मघवा सुराधाः॥ ४.०१७.०८

सत्राहनम्- प्रभूतशत्रुहन्तारम्। दाधृषिम्- शत्रुधर्षकम्। तुम्रम्- प्रेरकम्। महाम्- महान्तम्। अपारम्। वृषभम्- वर्षकम्। सुवज्रम्- शोभनवज्रपाणिम्। इन्द्रम्। यः। वृत्रम्- आवरणस्य। हन्ता- बाधकः। उत- अपि च। वाजम्- सम्पदाम्। सनिता- सम्भक्ता। मघानि- सम्पदाम्। दाता। मघवा- इन्द्रः। सुराधाः- शोभनसंसिद्धस्तं भजे ॥८॥

अयं वृतश्चातयते समीचीर्य आजिषु मघवा शृण्व एकः।
अयं वाजं भरति यं सनोत्यस्य प्रियासः सख्ये स्याम॥ ४.०१७.०९

अयम्- एषः। समीचीः- सङ्गताः। वृतः- आवारणशक्तीः। चातयते- पातयति। यः। आजिषु- युद्धेषु। मघवा- इन्द्रः। एकः- अनितरः। शृण्वे- श्रूयते। अयम्- एषः। वाजम्- अन्नम्। भरति- धारयति। यम्। सनोति- सम्भजति। अस्य- एतस्य। प्रियासः- प्रियाः। सख्ये- मैत्र्याम्। स्याम- भवेम ॥९॥

अयं शृण्वे अध जयन्नुत घ्नन्नयमुत प्र कृणुते युधा गाः।
यदा सत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रो विश्वं दृळ्हं भयत एजदस्मात्॥ ४.०१७.१०

अध- अथ। अयम्- एषः। जयन्। उत- अपि च। घ्नन्- शत्रून् हिंसन्। शृण्वे- श्रूयते। उत- अपि च। युधा- युद्धेन। गाः- धेनूश्चिद्रश्मीन्। प्र- प्रकर्षेण। कृणुते- लभते। यदा। सत्यम्- अवितथम्। मन्युम्- क्रोधं वीर्यं वा। इन्द्रः। कृणुते- वृत्राणि प्रति करोति तदा। विश्वम्- सर्वः। दृळ्हम्- दृढो जडोपलक्षितो गिरिरपि। अस्मात्- एतस्मात्। भयते- भयं प्राप्नोति। एजते- कम्पते च ॥१०॥

Dr. Rangani

समिन्द्रो गा अजयत्सं हिरण्या समश्विया मघवा यो ह पूर्वीः।

एभिर्नृभिर्नृतमो अस्य शाकै रायो विभक्ता सम्भरश्च वस्वः॥ ४.०१७.११

इन्द्रः- परमेश्वरः। गाः- धेनूश्चिद्रश्मीन्। सम्- सम्यक्। अजयत्- लेभे। हिरण्या- ज्योतीः। पूर्वीः- पूर्वमात्मीयान्। अश्वियाः- प्राणतुरगान्। मघवा- इन्द्रो लेभे। अस्य- एतस्येन्द्रस्य। शाकैः- शक्तिभिः। एभिः- एतैः। नृभिः- नेतृभिः। नृतमः- अतिशयेन नेता सन्। रायः- सम्पदाम्। विभक्ता। वस्वः- सम्पदाम्। सम्भरः- धर्ता। च भवति॥११॥

कियत्स्विदिन्द्रो अध्येति मातुः कियत्पितुर्जनितुर्यो जजान।

यो अस्य शुष्मं मुहुकैरियर्ति वातो न जूतः स्तनयद्भिरभ्रैः॥ ४.०१७.१२

मातुः- जनन्याः। कियत्स्वित्- किम्। अध्येति- अध्येतवान्। यः। जजान- ससर्ज तस्मात्। जनितुः- स्रष्टुः। पितुः- स्वजनकात्। कियत्- किम्। अध्येति। यः। जूतः- प्रेरितः। वातः- वायुः। स्तनयद्भिः- गर्जद्भिः। अभ्रैः- मेघैः। न- इव। अस्य- एतज्जगदर्थम्। शुष्मम्- स्वबलम्। मुहुकैः- मुहुर्मुहुः। इयर्ति- प्रेरयति॥१२॥

क्षियन्तं त्वमक्षियन्तं कृणोतीयर्ति रेणुं मघवा समोहम्।

विभञ्जनुरशनिमाँ इव द्यौरुत स्तोतारं मघवा वसौ धात्॥ ४.०१७.१३

त्वम्। क्षियन्तम्- क्षीयमाणम्। अक्षियन्तम्- अक्षीणम्। कृणोति- करोति। मघवा- इन्द्रः। समोहम्- समूढम्। रेणुम्- पापम्। इयर्ति- यजमानाद्बहिः प्रेरयति। अशनिमानिव द्यौः- अशनियुक्तं नभ इव। विभञ्जन्- विभञ्जकः सन्। स्तोतारम्- मन्त्रसम्पन्नम्। मघवा- इन्द्रः। वसौ- चित्तवृत्तिस्तम्भे। वसु स्तम्भे। धात्- दधाति॥१३॥

अयं चक्रमिषणत्सूर्यस्य न्येतशं रीरमत्ससृमाणम्।

आ कृष्ण ईं जुहुराणो जिघर्ति त्वचो बुध्ने रजसो अस्य योनौ॥ ४.०१७.१४

Dr. Rangaji

अयम्- एषः। सूर्यस्य- सवितुः। चक्रम्। इषणत्- प्रेरयति। ससृमाणम्- सरन्तम्। एतशम्- अश्वं प्राणम्। नि- नितराम्। रीरमत्- रमयति। त्वचः- तेजसः। बुध्ने- मूले। अस्य- एतस्य। रजसः- उदकस्य। योनौ- सदने। ईम्- एतमिन्द्रम्। जुहुराणः- कुटिलः। कृष्णः- कृष्णवर्णो मेघः। आ जिघर्ति- आसिञ्चति ॥१४ ॥

असिक्न्यां यजमानो न होता॥ ४.०१७.१५

असिक्न्याम्- निश्यपि। यजमानः- दाता। होता- अग्निः। न- यथा भाति तथेन्द्रो राजते ॥१५॥

गव्यन्त इन्द्रं सख्याय विप्रा अश्वायन्तो वृषणं वाजयन्तः।

जनीयन्तो जनिदामक्षितोतिमा च्यावयामोऽवते न कोशम्॥ ४.०१७.१६

वृषणम्- वर्षकम्। जनिदाम्- जायाप्रदम्। अक्षितोतिम्- अक्षीणपालकम्। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। गव्यन्तः- गोकामाः। अश्वायन्तः- तुरगकामाः। वाजयन्तः- गतिकामाः। जनीयन्तः- पत्नीकामाः। विप्राः- मेधाविनो वयम्। अवते- कूपे। कोशम्- जलपात्रम्। न- इव। आ च्यावयामः ॥१६ ॥

त्राता नो बोधि ददृशान आपिरभिख्याता मर्डिता सोम्यानाम्।

सखा पिता पितृतमः पितॄणां कर्तेमु लोकमुशते वयोधाः॥ ४.०१७.१७

नः- अस्माकम्। त्राता- रक्षिता सन्। बोधि- जागृहि। ददृशानः- सुदर्शनः। आपिः- आप्तः। अभिख्याता- प्रख्यातः। सोम्यानाम्- सोमवताम्। मर्डिता- आनन्दयिता। सखा- मित्रभूतः। पिता- वात्सल्योपेतः। पितॄणां पितृतमः- पूर्वेषामपि गुरुः। कर्ता- स्रष्टा। ईम्- एतम्। लोकम्। उशते- कामयमानाय यजमानाय। वयोधाः- दीर्घायुष्प्रदो भोगधारको वा ॥१७ ॥

सखीयतामविता बोधि सखा गृणान इन्द्र स्तुवते वयो धाः।

वयं ह्या ते चकृमा सबाध आभिः शमीभिर्महयन्त इन्द्र॥ ४.०१७.१८

Dr. Rangani

सखीयताम्- सख्यकामानाम्। अविता- रक्षिता। सखा सन्। बोधि- जागृहि। गृणानः- स्तुतः सन्। इन्द्र- परमेश्वर। स्तुवते। वयः- अन्नमायुर्वा। धाः- यच्छ। सबाधः- बाधासहिताः। वयम्। इन्द्र- परमेश्वर। आभिः- इमाभिः। शमीभिः- शान्तभावनाभिः। महयन्तः- स्तुवन्तः। ते- त्वदर्थम्। आ- आभिमुख्येन। चकृम- कर्माणि कृतवन्तः ॥१८॥

स्तुत इन्द्रो मघवा यद्ध वृत्रा भूरीण्येको अप्रतीनि हन्ति।
अस्य प्रियो जरिता यस्य शर्मन्नकिर्देवा वारयन्ते न मर्ताः॥ ४.०१७.१९

स्तुतः- महितः। इन्द्रः- परमेश्वरः। मघवा- सम्पद्वान्। अप्रतीनि- अप्रतिगमनानि। भूरीणि- प्रभूतानि। वृत्रा- आवरणानि। एकः- असहायः। हन्ति- नाशयति। यस्येन्द्रस्य। शर्मन्- आश्रये वर्तमानम्। देवाः- अमराः। मर्ताः- मर्त्या वा। न वारयन्ते। अस्य- तस्येन्द्रस्य। जरिता- स्तोता रसनिष्पादको वा। प्रियो भवति ॥१९॥

एवा न इन्द्रो मघवा विरप्शी करत्सत्या चर्षणीधृदनर्वा।
त्वं राजा जनुषां धेह्यस्मे अधि श्रवो माहिनं यज्जरित्रे॥ ४.०१७.२०

एवा- एवम्। नः- अस्मभ्यम्। मघवा- सम्पद्वान्। विरप्शी- मन्त्रवान्। चर्षणीधृत्- प्रजाधृत्। अनर्वा- शत्रुभिरप्राप्यः। इन्द्रः। सत्या- सत्यानि। करत्- करोतु। जनुषाम्- जन्मवताम्। त्वम्। राजा- स्वामी। अस्मे- एतस्मै। जरित्रे- स्तोत्रे। माहिनम्- महिमोपेताम्। श्रवः- श्रुतिम्। अधि धेहि- अधिकत्वेन धारय ॥२०॥

नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योऽ न पीपेः।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः॥ ४.०१७.२१

पूर्वं व्याख्यातम् (४.०१६.२१) ॥२१॥

Dr. Rangaji